

Поетапний цикл здійснення прогнозів

Володимир Горбатенко,
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права ім. В. Корецького
НАН України

Практика технологічного прогнозування, починаючи з 1960-х років, дозволила емпіричним шляхом виробити основні етапи здійснення прогнозів. Вивчивши методики, що застосовуються в соціальному прогнозуванні, автор вважає за можливе рекомендувати описану нижче поетапну послідовність здійснення прогнозних операцій.

Процес політичного прогнозування має складатися з десяти етапів.

1-й етап – вироблення програми дослідження. У прогностиці його ще називають передпрогносною орієнтацією (ППО). В процесі ППО уточнюється, насамперед, об'єкт дослідження, що передбачає вивчення його внутрішнього змісту і особливостей. Ця процедура дуже важлива, оскільки нерідко вже в самій назві об'єкта приховується неоднозначність. Скажімо, коли об'єктом дослідження стає опозиція, то мусимо з'ясувати, про яку саме опозицію йдеться: парламентську чи позапарламентську, системну чи ситуаційно орієнтовану, масову чи групову, організовану чи спонтанну тощо. Одночасно аналізується об'єкт прогнозування на відповідність основним принципам, а також забезпечується попередня верифікація прогнозу шляхом співставлення з прогнозами об'єктів-аналогів.

Передпрогнозна орієнтація передбачає також: визначення предмета і проблематики дослідження; аналіз характеру і масштабів прогнозу; формулювання мети і завдань, робочих гіпотез; визначення методів і процесу організації дослідження; з'ясування часових параметрів прогнозу. На цьому етапі важливо здійснити детальний аналіз і диференціацію перспективних проблем на ті, що назрівають та очікуються при появі певних умов, збігу обставин. Для адекватного забезпечення складових цього етапу визначають коло експертів, принципи вибірки респондентів, шкали вимірювання, перелік робочих документів.

Досвід соціального прогнозування засвідчує, що повний обсяг програми для тактичного прогнозу становить 2 — 3 авторські аркуші, для стратегічного прогнозу — 10 — 12. Своєрідним доповненням програми є короткий критичний огляд спеціальної літератури з проблеми, що досліджується. Додатками слугують також детально обгрунтовані робочі документи. Основними з них, як вважає І. Бестужев-Лада, є: 1) попередні контури (матриця) вихідної моделі; 2) макети анкет-інтерв'ю для уточнення і конкретизації параметрів вихідної, пошукової та нормативної моделей; 3) макет об'єднаної анкети опитування експертів; 4) шкали вимірювання; 5) інструкції інтерв'юєру, кодувальнику з проведення опитування експертів, з опрацювання матеріалів цього опитування; 6) перелік показників уточненої вихідної моделі; 7) конспекти прогнозного тла і передмодельного сценарію; 8) робочі гіпотези пошукової моделі; 9) проспект критеріїв побудови нормативної моделі [1].

Кількість, обсяг і характер робочих документів визначаються метою і завданнями дослідження.

2-й етап передбачає побудову вихідної (базової) моделі прогнозованого об'єкта методами системного аналізу.

Одразу зазначимо, що в теорії системного аналізу використовуються два підходи до аналізу і синтезу об'єктів прогнозування: 1) об'єктний підхід, що включає виокремлення підсистем шляхом поелементного поділу об'єктів на дрібніші; він застосовується, як правило, до об'єктів складної структури; 2) функціональний підхід, при застосуванні якого за основу структурного членування об'єкта береться функціональна ознака; застосовується, коли кількість первинних об'єктів, які становлять об'єкт прогнозування, незначна, але вони відзначаються складними характеристиками і взаємозв'язками, що передбачає виокремлення груп схожих функцій і дозволяє відстежувати їх реалізацію, незалежно від приналежності до тих чи інших первісних об'єктів [2].

Побудова базової моделі розпочинається зі складання переліку можливих показників (індикатумів). При цьому застосовуються порівняльний аналіз аналогічних моделей, опитування експертів, вивчення відповідної наукової літератури, соціологічне опитування населення. Досвід засвідчує, що попередній перелік показників може налічувати сотні або й тисячі одиниць. У процесі відбору необхідних показників з цього переліку варто залишити лише кілька десятків, які найточніше відображають досліджуваний об'єкт.

Далі в процесі підготовки базової моделі з кількісної інформації вибудовуються динамічні ряди індикаторів по кожному з визначених показників. Для виявлення тенденцій предмета дослідження аналізуються динамічні ряди вихідної моделі. Потім аналізові піддаються й самі виявлені тенденції, що дозволяє визначити прогнозний діагноз, тобто адекватність застосування наступних операцій.

3-й етап – збирання даних контексту прогнозування („прогнозного тла”). Контекст у цьому випадку включає сукупність зовнішніх стосовно об’єкта прогнозування умов, які мають першорядне значення для вирішення його завдань. Так, скажімо, прогноз стабільності політичної системи передбачає врахування прогнозів економічного розвитку на перспективу. Без цього найдетальніше дослідження внутрішніх рухів політичної системи може виявитись банальною утопією.

Кожний об’єкт, що піддається прогнозуванню, перебуває в певному середовищі, яке постійно змінюється й виступає по відношенню до нього як поєднання зовнішніх чинників. Саме тому базова модель не може бути адекватною меті й завданням дослідження, якщо вона не співвідноситься з аналогічною моделлю прогнозного тла. Процедура побудови цієї моделі в основному схожа з попередньою. Особливість її полягає в необхідності врахування всього набору зовнішніх щодо об’єкта прогнозування чинників – науково-технічних, демографічних, економічних, соціологічних, культурологічних, внутрішньо- і зовнішньополітичних.

Контекстуальні особливості передбачають врахування висновків фахівців, які не належать до групи, що безпосередньо здійснює прогнозування, оскільки індикаційне поле прогнозного тла безмежне і з нього набагато важче вичленити необхідний мінімум індикатумів. Як правило, відбираються контекстуальні показники, що найбільше впливають на динаміку показників профільної моделі.

4-й етап – побудова передмодельних сценаріїв, що включає екстраполяцію динамічних рядів показників на час попередження в прогнозі з метою створення орієнтовної основи наступних операцій. Ця процедура передбачає формулювання проблем, які підлягають вирішенню у процесі прогнозування. На цьому етапі вираховуються максимально можливі відхилення тренду до умовної межі, за якою починається сфера нереального, фантастичного.

У сценарії фіксується поетапний опис послідовної трансформації об’єкта прогнозування, а також умов, за яких ці зміни відбуватимуться. Особлива увага надається прив’язці подій до часу їх перебігу. Одержані сценарії впорядковуються у взаємопов’язану сукупність і стають відтак „системою сценаріїв – цілісним генералізованим спектром альтернативних шляхів розвитку події” [3]. Розвинена, відпрацьована система побудови сценаріїв отримала назву сценаріотехніки – сукупності методологічних правил, методичних прийомів і процедур зі складання прогнозних сценаріїв розвитку подій. Своєї повноти сценування подій набуває у грі, коли написані сценарії розігруються учасниками дослідження задля одержання більш повної і завершеної картини ситуації, що прогнозується.

Прикладом побудови і подальшого застосування емпіричних

показників для вивчення перспектив стабільності в ряді африканських країн може слугувати досвід аналітиків Північно-Західного університету США кінця 1970-х років. Доцільно навести кілька застосованих цим колективом рядів індексів та індикаторів [4].

Індекси характеристики політичного процесу (для країн, що розвиваються):

1. Процент урядових постів, що їх посідають військові.
2. Кількість конституційних змін з моменту незалежності.
3. Загальна кількість основних змін у структурі виконавчої влади.
4. Середня кількість військових переворотів на рік.
5. Кількість політичних партій.
6. Зміни у представництві еліт (регіональних, політичних, етнічних, економічних, релігійних тощо) в державних органах.

Індикатори фінансового потенціалу режиму:

1. Бюджет у відношенні до ВВП.
2. Зміни у співвідношенні доходів бюджету і ВНП.
3. Середньорічна швидкість зростання бюджетних доходів.
4. Співвідношення загальної суми податків, що надійшли до ВВП.
5. Співвідношення урядових позик і різних видів допомоги до ВВП.
6. Частка прямих податків у прибутках держави.
7. Зміна частки прямих податків у доходах держави.
8. Частка ВВП (чи бюджету), що витрачається на безоплатну освіту.

Індикатори та індекси репресивного потенціалу правлячих кіл:

1. Чисельність збройних сил.
2. Частка особового складу ВМС та ВПС до всієї чисельності збройних сил.
3. Темпи зростання збройних сил.
4. Чисельність поліцейського корпусу.
5. Рівень участі військових і поліцейських у громадянських беспорядках: кількість випадків і чисельність учасників.
6. Відношення обсягу воєнних витрат до ВВП.
7. Темпи зростання воєнних витрат у постійних цінах.

5-й етап – створення серії гіпотетичних (попередніх) пошукових моделей методами пошукового аналізу з конкретизацією мінімального, максимального і найбільш вірогідного значення. Сутність цієї процедури полягає в тому, що кінцевим результатом справді наукового прогнозу має бути не передбачення подій, а осмислення проблеми, яку слід вирішувати засобами управління. При цьому важливою складовою інтелектуальної роботи є аналіз альтернатив, який дозволить ухвалити оптимальне рішення, підвищити рівень його об'єктивності та ефективності. Такий аналіз сприятиме визначенню діапазону (шкали) можливостей, в межі якого вкладаються всі мислимі контури вирішення проблеми. При цьому важливо визначити межі, за якими, з одного боку,

втрачається реальність, а з іншого – починається катастрофа.

6-й етап – побудова серії гіпотетичних нормативних моделей згідно з заданими реальними нормами, ідеалами, цілями. Вихідною ланкою базової нормативної моделі є „дерево цілей”, яке вибудовується шляхом поділу об’єкта пізнання на елементи, структури, ієрархічно пов’язані між собою. Кінцевим її продуктом є „дерево рішень”. Важливою характеристикою для нормативного прогнозу є оптимізація моделі за рахунок визначення спочатку ідеального стану досліджуваного об’єкта, а потім – з урахуванням його специфіки та конкретної суспільно-політичної обстановки. Слід враховувати, що критерії оптимуму є похідними від наявної в певному суспільстві системи цінностей і можливостей їх втілення.

7-й етап – оцінка достовірності і точності, а також обґрунтованості (верифікації) прогнозу методами опитування експертів. При цьому особливу увагу слід звертати на можливі негативні наслідки прийнятих рішень. Верифікація в зазначеному контексті означає сукупність критеріїв, способів і процедур, що дозволяють на основі багатобічного аналізу оцінювати якість прогнозу. Для прогнозу важливою є не лише абсолютна верифікація, а й верифікація відносна (попередня), яка дозволяє розвивати наукове дослідження і практично використовує його результати до настання абсолютної верифікації. Стосовно прогнозу абсолютна верифікація можлива тільки після переходу періоду попередження з майбутнього в минуле.

Не можна вважати, що для кожної політичної проблеми, яка підлягає прогнозуванню, існує чітке поле експертного знання. Різні галузі можуть дотримуватися різних підходів до одного і того ж питання. Спосіб, у який сформульовано проблему, тісно пов’язаний з тим, хто відповідатиме за цю політику і які ресурси внаслідок цього будуть скеровані на неї. Конкретна проблема політики, що стала об’єктом прогнозування, може перевищувати розміри кола категорій експертів, залучених до аналізу політики. Відповідно до цього, завдання політики „може полягати у тому, як мобілізувати різні види експертного знання, „розсіяні” навколо центральної теми, а не просто „свої”, пов’язані з інституцією, що відповідає за цю галузь” [5].

Українські фахівці з економічного прогнозування на основі систематизації досвіду сформулювали основні вимоги до критеріїв і процедури верифікації прогнозу. Вони такі:

1. Необхідність оцінки інформаційної якості опису об’єкта, процесу.
2. Дотримання принципу додаткового опису, тобто – відповідності між зовнішнім і внутрішнім описом об’єкта, балансу між інформаційними і системними характеристиками.
3. Визначення ступеня пов’язаності об’єкта із зовнішнім середовищем, тобто – характерові зв’язків між зовнішнім середовищем і об’єктом.

4. Оцінка критерію інтенсивності асиміляції (ступеня „розмитості” опису об’єкта і напрям його найбільш інтенсивного „розмиття”).

5. Встановлення ступеня агрегування і його впливу на точність опису об’єкта.

6. Наявність відповідності між точністю і повнотою опису об’єкта.

7. Оцінка статистичного взаємозв’язку між точністю і надійністю прогнозу для відповідної глибини інтервалу прогнозування [6].

8-й етап – вироблення рекомендацій для рішень у сфері управління на основі співставлення пошукових і нормативних моделей. Цей етап засвідчує, що прогноз є інформаційною базою для осіб, задіяних у сфері управління. Отже, робота над прогнозом не може вважатися завершеною без вироблення рекомендацій на основі співставлення пошукових і нормативних даних. Цю процедуру неприпустимо передовіряти замовнику, оскільки в нього може виникнути бажання підігнати прогнозні дані під відомчі інтереси. Рекомендації повинні мати об’єктивний зміст.

Процедура вироблення зазначених рекомендацій передбачає складання вірогідних сценаріїв стану об’єкта в разі реалізації запропонованих рекомендацій з обов’язковим визначенням як позитивних, так і негативних наслідків такої реалізації. Як правило, на цьому етапі готується попередній звіт про дослідження, який має включати документи, що засвідчують здійснення всіх попередніх процедур.

Рекомендації, що містяться в підсумкових документах здійсненого прогнозу, мають співвідносити пропоновані дії з часовими й матеріальними ресурсами потенційних ініціаторів внутрішньо- чи зовнішньополітичної діяльності, що стосується прогнозованих об’єктів. Російська дослідниця К. Боришполець справедливо зазначає: „Бюджет, кадрове забезпечення, технічна оснащеність часто вислизують з поля зору дослідників, вихованих у традиціях академічної науки. Не завжди вдається належним чином враховувати і „людський вимір” дистанції між ідеально спланованим рішенням та його адміністративним втіленням. Хоча ступінь можливості виконання наукових рекомендацій у сфері суспільних відносин завжди відносна, надзвичайно важливим критерієм при її розробці повинна неодмінно бути реалістичність передбачуваних дій” [7].

За результатами здійсненого прогнозу, як правило, вибудовується цілий ряд сценаріїв розвитку політичної ситуації. Їх, однак, не повинно бути надто багато. Це, зазвичай, не більше п’яти варіантів вірогідних змін політичної обстановки. Можливість сприйняття суб’єктами політики прогнозних рекомендацій суттєво підвищується, якщо сценарії супроводжуються конкретними пропозиціями здійснення послідовної, поетапної стратегії. Обґрунтування конкретних кроків суб’єкта політики посилює системні характеристики його політичної поведінки і сприяє

утриманню тактичної ініціативи. Важливими позиціями, що конкретизують сценарії, є також оцінки ступеня політичного ризику.

9-й етап – експертиза підготовленого прогнозу і рекомендацій та їх доопрацювання з урахуванням обговорення; передача їх замовникові.

Коли ви передаєте результати прогнозування, то маєте враховувати, що ваші висновки можуть бути непопулярними на даний момент і не відповідати бажанням замовника. Однак робота прогнозиста чи аналітичної групи полягає в тому, щоб надавати об'єктивну інформацію.

У висновку, який є формалізованим результатом здійсненого прогнозу, щодо деяких поставлених завдань вдається отримати пряму та досить чітку відповідь; в інших випадках обмежуються лише припущеннями. Відповідно до цього, за визначенням А. Бароніна, по-перше, треба розуміти, які з моментів є найважливішими, а не концентрувати увагу одразу на багатьох. По-друге, висновок до здійсненого прогнозу потребує чіткого відображення в ньому: 1) послідовно описаних сприятливих і несприятливих чинників та оцінок результатів їх взаємодії; 2) порівняння властивостей об'єктів, які вивчаються, з відомими властивостями аналогічних об'єктів; 3) визначення верхніх і нижніх меж розвитку об'єкта з урахуванням постійних і тимчасових чинників [8].

Формалізація завершеного проекту передбачає творчий, але строгий, чіткий підхід до його змісту. Так, термінологія з арсеналу політичної науки, як відомо, відзначається багатозначністю тлумачень. Отже, дослідник, вживши на початку розробки певний політологічний термін у певному значенні, повинен дотримуватися його до кінця. Водночас слід уникати абстрактних понять, таких, скажімо, як „перехідний період”, „демократичний транзит”, „соціальна трансформація”, „модернізаційний синдром” тощо. Окрім того, небажано вживати складні смислові звороти, надавати текстові надмірно описового характеру. Слід уникати подвійної інтерпретації, жаргонних, побутових слів і виразів, розпливчатих понять. „Лаконічність, простота і змістова насиченість виразів мають стати постійним принципом стилістики аналітичних текстів” [9].

10-й етап – співставлення матеріалів уже виробленого прогнозу з новими даними прогнозного контексту і започаткування нового циклу досліджень. Як відомо, політичне життя динамічно змінюється. Що ж стосується процесу вироблення прогнозів, то він часто потребує тривалого часу. Враховуючи це, у випадку зміни прогнозного контексту виникає необхідність започаткування нового циклу дослідження певного об'єкта. До того ж, у політиці, що тісно пов'язана зі сферою управління, переважно маємо справу з об'єктами, які потребують постійного супроводження, уваги й передбачення соціальних наслідків їх впливу.

Відтак, результат політичного прогнозування не може розглядатися лише з точки зору ступеня достовірності, точності прогнозу. Не менш

важливо знати, наскільки той чи інший прогноз сприяє підвищенню обґрунтованості, об'єктивності, ефективності вироблених на його основі рішень. Прогнозування „повинне бути таким же безперервним, як цілепокладання, планування, взагалі управління, підвищенню ефективності якого воно покликане служити” [10].

Попри всю безсумнівність необхідності здійснення прогнозів у сфері політики, з точки зору досягнення реальних результатів прогнозування, не можна (та й недоцільно) їх абсолютизувати. Особливості способів вироблення прогнозів накладають принципові обмеження на їх можливості. В діапазоні часу результативність і ефективність здійснених прогнозів, як правило, обмежується 5 — 10 роками. Що стосується об'єктів дослідження, то слід пам'ятати, що далеко не всі вони в однаковій мірі піддаються прогнозним оцінкам. А, отже, не погіршимо проти наукової істини, якщо повторимо услід за П. Коельо: „Майбутнє належить Богам, й лише Він відкриває його за надзвичайних обставин”.

Але ж людина тому й людина, що постійно прагне передбачати можливі наслідки своєї діяльності.

Література:

1. Див.: **Бестужев-Лада И. В.** Перспективы трансформации России: Экспертный сценарно-прогностический мониторинг. — М., 1998.
2. Общая и прикладная политология. Учебное пособие. Под общей редакцией В. И. Жукова, Б. И. Краснова.—М.: МГСУ: Изд-во „Союз”, 1997. — С. 792.
3. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сборник учебных материалов / Под редакцией Мелешкиной Е. Ю. — М.: Издательский Дом „ИНФРА-М”, Издательство „Весь Мир”, 2001. — С. 284.
4. Див.: **Боришполец К. П.** Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов.—М.: Аспект Пресс, 2005. — С. 219.
5. **Колбеч Г. К.** Політика: Основні концепції в суспільних науках / Пер. з англ. О. Дем'янчука. — К.: Вид. дім „КМ Академія”, 2004. — С. 32.
6. **Глівенко С. В., Соколов М. О., Теліженко О. М.** Економічне прогнозування: Навчальний посібник. — 2-е вид., перероб. та доп. — Суми: Видавництво „Університетська книга”, 2001. — С. 111.
7. **Боришполец К. П.** — Цит. праця. — С. 169 — 170.
8. **Баронін А. С.** Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі: Курс лекцій. — К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2005. — С. 103.
9. **Боришполец К. П.** — Цит. праця. — С. 173.
10. Общая и прикладная политология... — С. 794.